

**ПАРЛАМЕНТСЬКА ФОРМА ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ**

**PARLIAMENTARY FORM OF PROTECTION OF SOCIAL RIGHTS
OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE**

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців в сучасній Україні. На основі аналізу чинного законодавства України встановлено, що ця форма юрисдикційного захисту соціальних прав характеризується чотирма ключовими ознаками. По-перше, для парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців характерним є тісний зв'язок з реалізацією правового статусу Омбудсмана, а щонайперше – з парламентським контролем за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, у контексті якого також здійснюється й контроль за дотриманням та захистом прав людини у військово-оборонному секторі, зокрема, соціальних прав військовослужбовців. По-друге, парламентська форма захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні є однією з найбільш доступних форм юрисдикційного захисту соціальних прав, адже ця форма захисту є мінімально формалізованою. По-третє, Омбудсман у контексті об'єктивації парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців може виконувати роль посередника між військовослужбовцями та державою з метою оптимізації процесу захисту та швидкого відновлення порушених соціальних прав. По-четверте, захист соціальних прав військовослужбовців Омбудсманом є юридично значимою діяльністю, що насамперед передбачає реалізацію контрольної та правозахисної функцій, ефективність чого в дійсності може бути нівельована відсутністю належних гарантій реалізації правозахисного впливу Уповноваженого в контексті парламентського контролю за дотриманням соціальних прав військовослужбовців в Україні. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується на те, що комплексна оптимізація правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців можлива в результаті повноцінного удосконалення правового статусу Омбудсмана, а щонайперше – забезпечення ефективності реалізації правозахисної функції в контексті захисту соціальних прав військовослужбовців.

Ключові слова: *військовослужбовець, Омбудсман, парламентська форма захисту, правозахист, соціальна безпека, соціальна держава, соціальне право України, соціальні права.*

The article aims to elucidate the characteristics of the parliamentary form of protecting the social rights of military personnel in Ukraine. Through an analysis of Ukraine's current legislation, four key features of this form of jurisdictional protection have been identified. Firstly, the parliamentary form of protecting military personnel's social rights is closely linked to the implementation of the Ombudsman's legal status. This is primarily associated with parliamentary oversight of constitutional rights and freedoms of individuals. Within this context, oversight and protection of human rights are also conducted in the military and defense sector. This includes, in particular, the social rights of military personnel. Secondly, the parliamentary form of protecting the social rights of military personnel in Ukraine is notably accessible. This is because it is one of the

least formalized forms of jurisdictional protection of social rights. Thirdly, in the process of actualizing the parliamentary form of social rights protection for military personnel, the Ombudsman can serve as an intermediary. This role involves bridging the gap between military personnel and the state, aiming to optimize the protection process and swiftly restore any violated social rights. Fourthly, the protection of military personnel's social rights by the Ombudsman constitutes a legally significant activity. This primarily involves executing control and human rights functions. However, the effectiveness of these functions can be hampered by the lack of adequate guarantees for the human rights influence of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights. This is particularly relevant in the context of parliamentary oversight of compliance with the social rights of military personnel in Ukraine. The article's conclusions summarize the study's findings. They suggest that comprehensive optimization of the legal mechanism for protecting the social rights of military personnel is feasible. This optimization hinges on a thorough improvement of the legal status of the Ombudsman. Primarily, it requires ensuring the effectiveness of the human rights function in the context of protecting the social rights of military personnel. For the Ombudsman to fulfill this role effectively, several amendments to the current legislation are required. Specifically, changes are needed in the law concerning administrative liability. Additionally, modifications are necessary in the special law that governs the activities of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights.

Key words: *human rights protection, military personnel, Ombudsman, parliamentary form of protection, social law of Ukraine, social rights, social security, social state.*

Постановка питання. Хоча найбільш ефективна реалізація правозахисної функції правової та демократичної держави традиційно ототожнюється із судовою формою юрисдикційного захисту прав людини [1, с. 457], слід констатувати, що в Україні, як в сучасній європейській державі, для будь-якої людини пропонуються також альтернативні юрисдикційні форми захисту прав людини, що мають свої переваги та недоліки порівняно із судовою формою захисту, яка в практичній дійсності ще не може вважатись в повній мірі досконалою. Однією з найбільш примітних таких форм юрисдикційного позасудового захисту слід назвати правозахисну діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в рамках якої звертається увага на проблематику прав людини, а також здійснюються владні дії, спрямовані на захист соціальних прав військовослужбовців та запобігання порушенню таких прав. Ученими справедливо констатується, що створення, а також подальший розвиток інституції Уповноваженого «стало важливим кроком в розвитку сучасного демократичного суспільства» [2, с. 178]. При цьому, хоча наша держава пройшла тривалий шлях становлення цієї інституції, оптимізації статусу Уповноваженого та удосконалення функціонування цієї інституції, по сьогодні правозахисна діяльність Омбудсмана характеризується критичним набором недоліків, подальше не вирішення державою яких може нівелювати соціально правове значення діяльності такого суб'єкта у частині захисту соціальних прав людини (насамперед військовослужбовців), що негативним чином позначається на рівні соціальної безпеки воюючої держави. Саме тому сьогодні, коли вкрай актуальним постає питання удосконалення правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців, вбачається необхідним всеохоплююче проаналізувати ключові риси парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців, виокремити проблеми відповідної правозахисної діяльності та на цій підставі окреслити перспективні шляхи вирішення таких проблем.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Актуальність потреби з'ясування особливостей парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців також обумовлюється тим, що це питання по сьогодні ще не було предметом наукового дослідження (розвідки), зокрема, із урахуванням триваючої повномасштабної війни на території України. Між тим, слід констатувати, що багатьма ученими вже детально розкривались ключові особливості парламентської форми захисту прав людини, серед яких: К.О. Закоморна [3], О.О. Майданник [4], С.В. Несинова [5], О.В. Нікольська [6], Д.Ю. Стеценко [7], А.О. Ткаліч [8] та ін. Крім того, під час аналізу наукової літератури можемо помітити й те, що окремі учені (зокрема, Л.П. Медвідь [2]) вже розкривали певні аспекти парламентського захисту прав військовослужбовців. Отже, можемо дійти думки про теоретичну можливість формування актуальної наукової думки стосовно парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців в умовах триваючої війни.

Отже, метою наукової статті є з'ясування особливостей парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців в сучасній Україні. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: 1) на основі чинного законодавства України виокремити ключові особливості парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців; 2) проаналізувати особливості парламентської форми захисту соціальних прав зазначеного кола осіб; 3) узагальнити результати дослідження та запропонувати шляхи удосконалення цієї форми юрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Такий державний правозахисний інститут, як Уповноважений ВРУ з прав людини (далі – Уповноважений, Омбудсман) був запроваджений в Україні у 1996 році (в зв'язку із прийняттям Основного Закону України), а почав діяти з квітня 1998 року, коли було обрано першого Уповноваженого [2, с. 176] й по сьогодні перебуває в процесі своєї трансформації в особливий позасудовий правозахисний інститут, який сьогодні набуває особливого значення в контексті проблематики захисту соціальних прав військовослужбовців. Загалом, комплексний аналіз ч. 3 ст. 55, п. 17 ч. 1 ст. 85, ст. 101 і ч. 2 ст. 150 Конституції України, положень Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», наказів Уповноваженого 2022 року № 79.15/22 та № 84.15/22 та ін., щорічних доповідей Уповноваженого дозволяє дійти думки, що парламентська форма захисту соціальних прав військовослужбовців характеризується особливою соціально-правовою значимістю, котра обумовлена насамперед наступним:

1. Для парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців характерним є тісний зв'язок з реалізацією правового статусу Омбудсмана, а щонайперше – з парламентським контролем за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, у контексті якого також здійснюється й контроль за дотриманням та захистом прав людини у військово-оборонному секторі, зокрема, соціальних прав військовослужбовців. Вітчизняними ученими справедливо зазначається, що інститут Омбудсмана в нашій державі «може бути тим незалежним та дієвим позасудовим способом захисту прав і свобод людини та громадянина, який зможе реально вплинути на ситуацію із захистом та дотриманням прав» [6, с. 40]. Вказане обумовлено тим фактом, що за своїм статусом Уповноважений діє незалежно від судової та виконавчої гілки влади, а таким чином може проводити неупереджене розслідування порушень прав людини загалом та соціальних прав військовослужбовців зокрема (незалежно від того, яким суб'єктом владних повноважень такі права були порушені). У зв'язку із цим В.В. Медведська вважає, що сучасне «становище Уповноваженого серед інших державних органів є первинно конфліктним із його призначенням – виступати конструктивною опозицією владі» [10, с. 90]. Виступаючи в такій соціально значимій ролі Омбудсман розслідує факти порушень соціальних прав військовослужбовців на підставі отриманих скарг про порушення соціальних прав, а також на підставі відомих йому фактів про такі порушення. З огляду на це Уповноважений, відкриваючи провадження має гарантовану на законодавчому рівні «зможу особисто вивчити обставини порушення прав кожної особи, встановити відповідальних осіб, які перешкоджають реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також сприяти якнайшвидшому усуненню таких перешкод шляхом направлення актів реагування з тим, щоб кожна особа могла реалізувати свої права» [8, с. 164]. Таким чином, можемо дійти висновку, що Омбудсман за своїми повноваженнями є владним інститутом, який внутрішньо системно (на додаток до громадського контролю) слідує за тим, щоби держава належним чином реалізувала соціальну функцію щодо військовослужбовців, а разом із тим – виконує поряд із правозахисною функцією (яка в її комплексному осмисленні має очевидну соціальну захисну природу, адже правовий захист позначається на соціальній безпеці суб'єкта, права якого захищаються) також і соціальну функцію, сприяючи формуванню умов, за яких військовослужбовці можуть соціально безпечним чином набувати соціальних прав, їх здійснювати, а також захищати у разі порушення з боку держави чи ін. суб'єктів. Важливим також є й те, що Уповноважений, виступаючи захисником соціальних прав військовослужбовців, також відповідає за звітування парламенту про результати правозахисної роботи, а також про стан забезпечення соціальних прав людини загалом і військовослужбовців, зокрема.

2. Парламентська форма захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні є однією з найбільш доступних форм юрисдикційного захисту соціальних прав, адже ця форма захисту є мінімально формалізованою. Забезпечення військовослужбовців легким та конфіденційним доступом до юрисдикційного захисту їх соціальних прав є важливою гарантією того, що ці службовці, будучи переконаними в тому, що їх соціальні права були порушені, можуть подавати скарги або звертатися за відповідною консультацією, не боячись при цьому потенційного

переслідування з боку керівництва (наголосимо, що така ситуація потенційно може скластись не лише в Україні, але й в ін. державах). При цьому слід констатувати, що характеристика доступності парламентського захисту соціальних прав військовослужбовців у мирний час суттєво відрізняється від тих реалій, в яких військовослужбовці опинились в умовах реалізації різноманітних заходів із захисту національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії. Саме тому, у перший рік повномасштабної війни ученими констатувалось, що в дійсності військовослужбовці зіштовхуються із численними труднощами використання різноманітних способів комунікації із офісом Уповноваженого (зокрема, гарячої лінії) [див., напр.: 2, с. 178], що тривалий час залишалось вкрай критичним питанням забезпечення можливості військовослужбовців захистити свої соціальні права в рамках розглядуваної форми захисту, а особливо в умовах дії воєнного стану. Утім, слід констатувати й те, що відповідні виклики в реалізації Омбудсманом правозахисної функції у перший же рік повномасштабного вторгнення також й оперативним чином вирішувались. Саме тому, на сьогоднішній день військовослужбовці, котрі бажать відновити свій стан соціальної безпеки через захист порушених соціальних прав у позасудовий спосіб, можуть звернутись до Уповноваженого, особисто подаючи за адресою фактичного місця знаходження громадської приймальні Омбудсмана, а також подаючи відповідні скарги на поштову чи навіть електронну адресу. Додатково військовослужбовці наразі мають можливість звернутись для захисту своїх соціальних прав до Уповноваженого «через регіональні громадські приймальні, які функціонують по всій території України. Суттєвим здобутком за часи впровадження воєнного стану стало і оновлення гарячої лінії Омбудсмана, яка фіксує всі усні звернення та надає можливість опрацювати кожен вхідний дзвінок і надати фахову консультацію» [8, с. 164].

3. Омбудсман у контексті об'єктивації парламентської форми захисту соціальних прав військовослужбовців може виконувати роль посередника між військовослужбовцями та державою з метою оптимізації процесу захисту та швидкого відновлення порушених соціальних прав. Посада Омбудсмана в Україні, як і в інших сучасних правових державах, займає авторитетний юрист-професіонал, який: по-перше, добре розуміє проблематику забезпечення прав людини, а також актуальні перешкоди, що виражаються у процесі реалізації прав людини та їх захисту; по-друге, цілісно та повною мірою розуміє сутність та вимоги ключових принципів права (насамперед соціальної справедливості, соціальної відповідальності та соціальної солідарності). Крім того, важливим у цьому контексті є й те, що Уповноважений в процесі захисту прав людини (як у рамках контролю, так і в рамках безпосередньої правозахисної діяльності) виступає в ролі нейтральної сторони, котра не перебуває під зобов'язанням завжди відстоювати дії держави або безумовно відстоювати вимоги заявника, який вважає, що його соціальні права було порушено.

4. Захист соціальних прав військовослужбовців Омбудсманом є юридично значимою діяльністю, що насамперед передбачає реалізацію контрольної та правозахисної функцій, ефективність чого в дійсності може бути нівельована відсутністю належних гарантій реалізації правозахисного впливу Уповноваженого в контексті парламентського контролю за дотриманням соціальних прав військовослужбовців в Україні. З чинного законодавства випливає, що Уповноважений, реалізуючи свої повноваження може суттєво сприяти забезпеченню соціальної безпеки військовослужбовців (це також підтверджують вже вказані нами особливості парламентської форми захисту соціальних прав). Це пояснюється тим, що наразі Омбудсман в Україні наділений широкими повноваженнями, приймаючи до уваги те, що ця посадова особа «має право приймати звернення громадян і реагувати на порушення їхніх прав і свобод з боку будь-яких органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб» [2, с. 178], а отже – й тоді, коли соціальні права порушуються у відносно закритій воєнно-оборонній системі. Певна річ, загальна юридична та спеціальна соціально-правова значимість правозахисної діяльності Уповноваженого посилюється в умовах триваючої війни, що є станом буття держави та суспільства, в якому військовослужбовці з об'єктивних та суб'єктивних причин набувають критичної соціальної вразливості. З вказаним також погоджуються й інші українські учені. Наприклад, Д.Ю. Стеценком зазначається, що роль Омбудсмана в умовах ведення повномасштабної війни цілком логічним чином «невпинно посилюється та трансформується у відповідності до новітніх викликів воєнного часу» [8, с. 166]. При цьому українським дослідником констатується, що в умовах сьогодення «діяльність Омбудсмана є прогресивною, гнучкою та такою, що в цілому відповідає запитам суспільства воюючої країни» [8, с. 166]. Дійсно, слід погодитись із тими вітчизняними ученими, котрими зазначається, що сучасна роль українського Омбудсмана в національному механізмі захисту соціальних прав військовослужбовців українь важко переоцінити», адже

Уповноважений постає в якості «одного із ключових факторів створення гарантій демократичного розвитку суспільства та реалізації принципу визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю. Однак на сучасному етапі розвитку даного інституту простежується необхідність посилення гарантій виконання його законних вимог та встановлення адміністративної відповідальності не тільки за невиконання, але й за неналежне виконання законних вимог омбудсмана» [7, с. 13].

Отже, визнаючи важливість та значимість повноважень Уповноваженого, як таких, що дозволяють об'єктивувати низку завдань сучасного соціального права України відносно військовослужбовців, слід констатувати, що в практичній дійсності відповідна роль Омбудсмана не має належного нормативно-правового та інституційного забезпечення, наслідком чого його владний вплив так само є незабезпечений адекватними публічно-правовими гарантіями. Зокрема, слушною є думка О.О. Майданника [4, с. 14], Л.П. Медвідь [2, с. 178], а також О.В. Нікольської [7, с. 11] стосовно того, що відсутність в законодавстві організаційних і юридичних наслідків (для уповноважених суб'єктів-порушників прав людини) за результатами реагування Омбудсмана – це суттєвий недолік законодавства, який позначається на соціальній безпеці людей, права яких були порушені, а тому цей недолік потребує виправлення.

Висновки. Узагальнюючи викладене в статті зазначимо, що у контексті триваючої повномасштабної війни Омбудсман повинен відігравати ключову роль у механізмі забезпечення дотримання, а також захисту соціальних прав людини в Україні. Попри це, «система парламентського контролю має ряд недоліків та проблемних питань та потребує подальшого вивчення, вдосконалення, вироблення дієвих механізмів реагування на порушення та врахування міжнародного досвіду» [2, с. 178–179]. Надзвичайно важливого значення вирішення окреслених питань набуває саме щодо військовослужбовців, приймаючи до уваги їх вкрай вразливий стан соціальної безпеки (обумовлений правовим статусом військовослужбовця загалом та особливостями виконання обов'язків в умовах екстремальної небезпеки – війни, що є станом вимушеного для України (як жертви агресії) буття, який в дійсності, на жаль, заперечує (з боку агресора) соціальні права загалом та відповідні права військовослужбовців, зокрема), а також особливості правового статусу Омбудсмана (у силу цього він відіграє вирішальну роль у нагляді, захисті та забезпеченні захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні, враховуючи також тих з них, які вимушено потрапили у заручники чи в полон), що сукупно характеризує особливе соціально-правове значення парламентського захисту соціальних прав військовослужбовців. Формально правозахисна роль Уповноваженого характеризується незалежністю, реалізацією повноважень проводити розслідування, здатністю захищати соціальні права та законні інтереси військовослужбовців та бути посередниками між державою та військовослужбовцем, а також генерувати зусилля держави в напрямі планування, організації та реалізації системних реформ, зосереджених на удосконаленні правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. Задля того, щоби Уповноважений міг у повній мірі ефективно виконувати таку роль необхідно: по-перше, передбачати в законі про адміністративну відповідальність адекватні санкції за невиконання чи неналежне виконання законних вимог Омбудсмана (його уповноважених представників); по-друге, комплексно удосконалити положення Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», зокрема, в частині захисту соціальних прав людини (зокрема, й військовослужбовців).

Список використаних джерел:

1. Рекшинський В.О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 80, Ч. 2. С. 454–459. doi:10.24144/2307-3322.2023.80.2.73.
2. Медвідь Л.П. Зміст та характеристика парламентського контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина, в тому числі військовослужбовців. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 3. С. 175–179. doi:10.24144/2788-6018.2022.03.31.
3. Закоморна К.О. Інститут омбудсмана як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2000. 16 с.
4. Майданник О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат.* 2010. № 7 (118). С. 12–16.
5. Наулік Н.С. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 19 с.

6. Несинова С.В., Грищенко І.М. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у механізмі забезпечення прав людини і громадянина. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 40–42.

7. Нікольська О.В. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. *Правничий часопис Донецького університету*. 2014. № 1/2. С. 9–14.

8. Стеценко Д.Ю. Омбудсман як суб'єкт гарантування дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 14. С. 163–166. doi:10.36550/2522-9230-2023-14-163-166.

9. Ткаліч А.О. Роль омбудсмана в системі захисту прав людини і громадянина. *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 2 (25). С. 199–203.

10. Медведська В.В. Правові засади захисту жінок від домашнього насильства: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2022. 275 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.11>

ХОРТЮК Н.В.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВОГО ПРАВА

CONCEPT AND FEATURES OF MILITARY PERSONNEL AS SUBJECTS OF LABOR LAW

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах повномасштабної війни, економічної та соціальної кризи, а також масштабного залучення громадян до оборони нашої держави, важливим питанням є забезпечення та захист прав, свобод та інтересів військовослужбовців. Особливо гостро дане питання стоїть в рамках регулювання правового статусу військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Адже, незважаючи на всю специфіку виконуваних повноважень, військовослужбовці володіють спеціальним набором прав у сфері оплати праці, регулювання робочого часу, часу відпочинку, тощо. Окрім того, саме трудове законодавство регулює таке важливе питання як соціальне забезпечення даних суб'єктів, що є критично необхідним для забезпечення гідного життя та праці військовослужбовців та членів їх родин. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, розкрито сутнісний зміст поняття «військовослужбовець». Узагальнено загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення термінів «суб'єкт права» та «суб'єкт трудового права», на основі чого було запропоновано авторське визначення поняття військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Виокремлено ключові особливості, які характеризують військовослужбовців як суб'єктів трудового права. Зроблено висновок, що військовослужбовці як суб'єкти трудового права, представляють собою особливу категорію працівників, які здійснюють трудову (службову) діяльність в Збройних силах України та/або інших воєнізованих підрозділах, на основі укладення трудового договору (контракту) і його діяльність спрямовано на забезпечення та захист держави, її територіальної цілісності, кордонів, тощо. Незважаючи на те, що військовослужбовці підкорюються воєнній ієрархії, нормам та правилам, а також виконує специфічні функції, вони також мають ряд гарантії економічного, соціального та іншого характеру, які передбачені нормами